

Bartłomiej BUŁAWA
Politechnika Śląska
Wydział Architektury

EWOLUCJA KONCEPCJI PRZEKSZTAŁCENIA TERENÓW ZDEGRADOWANYCH NA PRZYKŁADZIE MIĘDZYNARODOWEJ WYSTAWY BUDOWLANEJ (IBA) W NIEMCZACH

Streszczenie. W artykule przedstawiono zarys własnych badań dotyczących koncepcji przekształceń terenów zdegradowanych (KPTZ) w Europie, prowadzonych z perspektywy przestrzennej. Badania przeprowadzono na pięciu przykładach IBA w Niemczech (Internationale Bauausstellung – Międzynarodowa Wystawa Budowlana). Podjętym problemem naukowym jest rozwój oraz potrzeba ciągłej aktualizacji KPTZ, rozumianej jako ważne społecznie i gospodarczo zagadnienie z dziedziny architektury i urbanistyki. Występujące w kolejnych dekadach nowe okoliczności i uwarunkowania skali lokalnej, regionalnej i globalnej modyfikują i weryfikują KPTZ, jak i jej postrzeganie. Celem badań jest rozpoznanie formułowanych dotychczas i współcześnie KPTZ, w aspekcie ich ewolucji oraz doskonalenia warsztatu planistycznego. Wysunięto hipotezę, że IBA jako przykłady KPTZ wykazują tendencje o charakterze ewolucji. Wyodrębniono siedem charakterystycznych cech - elementów składowych koncepcji przekształceń. Ich analiza pozwala na wyciągnięcie wniosków dotyczących ich istotności w ewolucji KPTZ. Podjęte badania i wyciągnięte z nich wnioski mogą przyczynić się do formułowania skutecznych KPTZ w regionach i miastach, które stoją przed tym zadaniem.

THE EVOLUTION OF IDEA OF THE DEGRADED AREA'S REGENERATION BASED ON INTERNATIONAL BUILDING EXHIBITION (IBA) IN GERMANY

Summary. The article shows a framework of the author's research concerning the urban regeneration in Europe. Undertaken subject deals from the spatial point of view with the evolution of degraded areas regeneration's idea (DARI). The research is carried out on five samples of IBA enterprise in Germany (Internationale Bauausstellung – International Building Exhibition). Scientific issue is the development and the need of permanent updating of the DARI. It is considered as a socially and economically important branch of architecture's and urban planning's field of science. New circumstances and conditions in local, regional and global scale determinate the verification and bringing up to date the DARI and the point of consideration of them. The goal of the research is to identify actual and former DARI in aspect of their evolution and improve an workshop of the spatial planning. There is advanced the hypothesis that IBA as a sample of DARI shows tendency which forms evolution of them. There has been separated seven characteristic features - component aspects of DARI. The point is to figure out which of them decide about the DARI's evolution.

Undertaken researches with conclusions can be very useful to and have an great influence on the forming an effective DARI in regions and countries which are facing regeneration and will do in the future.

1. Wstęp

Podjęta problematyka przekształceń terenów zdegradowanych rozumiana jest jako poważne zagadnienie z dziedziny architektury i urbanistyki, a szczególnie planowania przestrzennego i przekształceń przestrzennych. W niniejszej publikacji przedstawiono szkic badań prowadzonych w perspektywie urbanistyczno-przestrzennej. Zagadnienie kształtowania się *koncepcji przekształceń terenów zdegradowanych (KPTZ)*¹ ma ona doniosłe znaczenie społeczne i gospodarcze. Potrzeba przekształceń jest widoczna w całej Europie, a szczególnie w krajach takich jak Polska. Przeprowadzone do tej pory oraz aktualnie prowadzone działania naprawcze w Europie mają dużą rozpiętość w skali jakościowej, ilościowej i na osi czasu są one narzędziem działania wobec załamania się jakościowego i ilościowego: gospodarki, poziomu życia mieszkańców, równowagi ekologicznej. Degradacje te występują i mogą być rozpatrywane w skali regionu, metropolii, miasta, czy dzielnicy. Ze względu na zróżnicowanie gospodarcze w różnych państwach i regionach przeprowadzane procesy naprawcze są w różnych stadiach rozwojowych i na różnych poziomach jakościowych.

„Rozpoznanie sytuacji nowych obszarów kryzysowych w krajach Europy Zachodniej doprowadziło do zmiany perspektywy, z jakiej formułowano dotąd programy rewitalizacji.”

Źródło: [2], str. 116

Efektywna i długofalowo oddziałująca rewitalizacja bezpośrednio wiąże się ze wzrostem konkurencyjności i rozwojem innowacji - niezbędnymi w konkurencji na arenie globalnej. Od powodzenia i skuteczności przeprowadzanych działań rewitalizacji (szczególnie w większych skalach) uzależniony jest więc wieloaspektowy rozwój czy to kraju, czy też regionu².

Stąd istotne i znaczące są badania dotyczące zmian i tendencji w formowaniu *KPTZ* na przestrzeni ostatnich dekad oraz aktualnie przeprowadzanych. Warto zbadać czy prowadzone w Europie przekształcenia terenów zdegradowanych zmieniają się przypadkowo, czy też można określić *charakterystyczne zmiany* i *uporządkowane tendencje*, przybierające formę *ewolucji*? Ma to duży wpływ na formułowanie aktualnych i skutecznych *koncepcji* przekształceń w dobie globalizacji i co za tym idzie, pozwala to na skuteczne prowadzenie działań naprawczych w krajach i regionach, które dopiero stoją przed tym zadaniem.

¹ Skrót wprowadzony przez autora.

² Zob. [2], str. 7.

Dokonywane przez autora obserwacje, analizy i badania przykładów **KPTZ** oraz ich **ewolucji** prowadzone są na spektakularnych działaniach ważnych z perspektywy ogólnoeuropejskiej, jednocześnie przez pryzmat przydatności tychże doświadczeń dla Śląska. Są to regiony/ obszary zdegradowane, poprzemysłowe w Niemczech, które przeszły albo są w trakcie prowadzenia działań naprawczych.³ Niniejszy artykuł jest ściśle związany z prowadzonymi przez autora badaniami w pracy doktorskiej.

2. Struktura pracy

Zidentyfikowanym **problemem naukowym** są przekształcenia terenów zdegradowanych, a szczególnie rozwój oraz potrzeba ciągłej aktualizacji samej koncepcji tych działań. Występujące w kolejnych dekadach nowe okoliczności i uwarunkowania skali lokalnej, regionalnej i globalnej modyfikują i weryfikują **KPTZ**, jak i jej postrzeganie:

„Tak jak do niedawna podstawowe znaczenie dla rewitalizacji miał techniczny stan budynków, tak w ostatnich latach pojawiły się nowe problemy w obszarach miejskich, związane ze skutkami procesów transformacji i globalizacji.”

Źródło: [2], str. 20

Współcześnie regiony i miasta stoją przed wielorakimi wyzwaniem, m.in.: restrukturyzacja niewydolnego i niekonkurencyjnego przemysłu, zdegradowany krajobraz kulturowy, naturalny i środowisko, brak konkurencyjności miast i regionów, wyludnianie miast i regionów:

„(...) ważniejszym wyzwaniem staje się szukanie rozwiązania takich problemów, jak spadek ilości mieszkańców, tworzenie się nowych obszarów ubóstwa, bezrobocie oraz towarzysząca tym problemom społeczno-ekonomiczna degradacja wielu dzielnic miejskich.”

Źródło: [2], str. 100

Stąd weryfikacja i udoskonalanie **KPTZ** jest potrzebne, aby próby rozwiązania zarysowanych powyżej problemów były skuteczne i adekwatne wobec zmieniających się realiów społeczno-gospodarczo-technicznych, wynikających między innymi z globalizacji. Aktualizacja i weryfikacja jest konieczna także w świetle potrzeby realizacji dalekosiężnych planów i polityki europejskich. Powoduje to bardzo istotne transformacje tych działań, stąd ich badanie jest ważne z naukowego i praktycznego punktu widzenia.

Celem naukowym badań jest rozpoznanie, na przykładzie IBA, kierunków zmian i rozwoju **KPTZ** - jej **ewolucji** w Europie na przestrzeni ostatnich dekad, obecnie oraz jej wizji w przyszłości. Ponadto, **celem praktycznym** jest doskonalenie warsztatu planistycznego pod

³ Chodzi między innymi o wspólne tradycje przemysłowe i kulturowe, zbliżone warunki geograficzne, środowiskowe, prawodawstwo oparte na wspólnych podstawach.

kątem realizacji przedsięwzięć - wyciągnięcie *wniosków* i przesłanek dla planowanych w przyszłości *KPTZ*, między innymi w Polsce. Postawiono *hipotezę*, że organizowane cyklicznie IBA wykazują *charakterystyczne zmiany* i *uporządkowane tendencje* rozwojowe. Odzwierciedla to zmieniające się potrzeby i wynikające z tego odmienne postrzeganie i realizowanie *KPTZ*. Na tej podstawie można mówić o *ewolucji* IBA jako o *ewolucji KPTZ*.

Sformułowano *pytania badawcze*:

- Które z *aspektów składowych KPTZ* są zmienne, a które nie, które z nich wykazują *charakterystyczne zmiany* i *uporządkowane tendencje*, a które są chaotyczne?
- Jakie są przyczyny zmian w formułowaniu *KPTZ*?
- Jak formułować *KPTZ* w przyszłości, w dobie globalizacji, aby była skuteczna, od czego zależy jej powodzenie?

Badania przeprowadzone są na pięciu porównywalnych przykładach IBA w Niemczech (Internationale Bauausstellung- Międzynarodowa Wystawa Budowlana), rozpatrywanych jako przykłady przekształceń terenów zdegradowanych. *Przedmiotem badań* są: 1977- 1987 IBA Berlin (Altbau i Neubau); 1989-1999 IBA Emscher Park, Zagłębie Rury; 2000-2010 IBA Fuerst Pueckler Land, Łużyce; 2006-2013 IBA Hamburg; 2010 IBA Saksonia-Anhalt. *Materiałem badawczym* są informacje dotyczące *przedmiotu badań*, pozyskiwane z literatury, oficjalnych portali internetowych, wywiadów i wizji lokalnych.

Rys. 1. Obszar badań – pięć przykładów IBA

Fig. 1. Research area – five IBA examples

Źródło: opracowanie własne

3. KPTZ w Europie

Przekształcenia terenów zdegradowanych dotyczą terenów w różnej skali (lokalnej, regionalnej), o różnej strukturze przestrzennej, funkcjonalnej i organizacyjnej. Są to zróżnicowane działania na zróżnicowanym *przedmiocie*. Stąd ze względu na charakter badań, bardziej istotne niż wyżej opisane podziały jest gromadzenie i porządkowanie wiedzy dotyczącej samej *KPTZ*, niezależnie od jej *przedmiotu*.

Brane pod uwagę w niniejszych badaniach przykłady IBA osadzone są w kontekście innych działań o charakterze naprawczym, zarówno w całej Europie, jak i w samych Niemczech. W Europie znane są głównie inicjatywy brytyjskie i francuskie⁴. W samych

⁴ Por. [1]; Wielka Brytania: *Urban Development Corporation* 1981, realizacja: London Docklands Development Corporation (1981 r.); Central Manchester Development Corporation, (1988 r.). Drugim przykładem jest *Program City Challenge* 1991. Francja: program ZPPAUP- *Strefy ochrony dziedzictwa architektonicznego, urbanistycznego i krajobrazowego*, realizacja: Wielki Lyon 1982-1993.

Niemczech miało miejsce również wiele innych inicjatyw i wdrażanych programów poza IBA, związanych z rewitalizacją i ożywieniem gospodarczym⁵.

Analizując strukturę *KPTZ* na przykładzie IBA, proponuje się wyszczególnienie jej siedmiu *aspektów składowych*⁶: *przedmiot* przekształceń (1), *podmiot* realizujący przekształcenia (2), podjętą *problematykę* (3), *uwarunkowania zewnętrzne* (4), *strategię* - wyznaczone cele (5), przyjętą *taktykę* (6), oraz *efekt* wraz z jego ewaluacją (7).

Patrząc na europejskie przykłady przekształceń, realizowane od lat 60. XX wieku, *przedmiotem* (1) były i są całe regiony (np. Region Veneto we Włoszech), miasta (np. Manchester w Wielkiej Brytanii), dzielnice (np. Norra Alvstranden w Goteborgu w Szwecji).

Należy zaznaczyć, że *przedmiotem* nie jest (nie powinien być) tylko obszar w sensie jego przestrzennego zasięgu, zagospodarowania i ładu przestrzennego, ale również struktura społeczna, kondycja i rozwój gospodarczy oraz struktura i równowaga ekologiczna na tym obszarze.

Jako *podmiot* (2) realizujący *KPTZ* występuje władza regionalna/ lokalna, stowarzyszenia jednostek terytorialnych (np. gmin), fundacje lub przedsiębiorstwa.

Problematyka (3) sięga od zagadnień architektonicznych (np.: poszukiwanie symbolu- Muzeum Guggenheima w Bilbao, Hiszpania), poprzez urbanistyczne (np. inkorporacja w tkankę miejską terenów poprzemysłowych, np. Kop van Zuid w Rotterdamie, Holandia), aż po planistyczne. Tu przykładem mogą być działania zmierzające do formowania metropolii. W ramach problematyki znajdują się także działania wychodzące poza tradycyjnie rozumiane planowanie przestrzenne i urbanistykę, to jest konkurencyjność miast i regionów, procesy demograficzne.

Na *uwarunkowania zewnętrzne* (4) składają się: ustrój polityczno - gospodarczy, kontekst przeobrażeń polityczno-gospodarczych (np. upadek muru berlińskiego), poziom świadomości społeczeństwa, postęp globalizacji, rozwoju technicznego i ich skutków. Nie bez znaczenia pozostają: potencjał gospodarczy, techniczny, społeczny, ekologiczny, cechy geograficzne miejsca czy regionu.

Strategia KPTZ (5) w ramach generalnych ram może szczególnie celować w: poprawę kondycji gospodarczej, wzrost konkurencyjności, minimalizowanie skutków społecznych

⁵ *Królestwo Ogródów Przemysłowych* w regionie Dessau- Wittenberg- Bitterfeld (1987), *EuRegionale 2008* w regionie Aachen- Maastricht-Liege, „*Uczący się region*” w kraju związkowym Dolnej Nadrenii-Westfalii.

⁶ Aspekty składowe jako pojęcia zostały sformułowane na podstawie występujących w literaturze pojęć. W [2] występują pojęcia: *procedury, organizacja, efekt* - str. 7; *model i metoda rewitalizacji, cel, przedmiot, uczestnik i procedura rewitalizacji, problematyka* - str. 8; *uwarunkowania* - str. 14; *Podmiot* - str. 13; *perspektywy [rewitalizacji]* - str. 19; *strategia* - str. 22; *monitoring i ewaluacja* - str. 98.

restrukturyzacji gospodarczej, formowanie struktury społecznej, kreowanie wizerunku, odnowę ekologiczną, naprawę krajobrazu zdegradowanego.

Można wyróżnić sporo *taktyk* (6) używanych do realizacji celów (np. realizacje inwestycyjne - punktowe w skali regionu) oraz narzędzi (np. wsparcie finansowe na rozwój gospodarczy). Część *taktyk* zawiera działania, których bezpośredni efekt nie jest przestrzenny. Są to akcje promocyjne wśród mieszkańców, warsztaty dla mieszkańców, użytkowników, przedsiębiorców czy profesjonalistów. Służą one budowaniu sieci współpracy, gromadzeniu wiedzy w regionie, wypracowywaniu metod działania wobec terenów zdegradowanych.

Efekt (7) przekształceń określa się jako zintegrowany, długofalowy rozwój przedmiotu rewitalizacji. Nie można mówić o sukcesie rewitalizacji mając na myśli wyłącznie działania inicjujące (np. inwestycja budowlana). O sukcesie można mówić wtedy, kiedy działania inicjujące pociągają za sobą kolejne zmiany, a całość przeobrażeń ma charakter rozwoju i jest to proces ciągły.

4. Ewolucja IBA jako KPTZ

Aby określić ewolucję IBA, pięć badanych przykładów zostało porównanych według parametrów *aspektów składowych* struktury *KPTZ* opisanych powyżej. W ramach badań własnych w pracy doktorskiej opracowano siedem tabel z danymi (siedem aspektów). W każdej z nich porównano *material badawczy* (pięć badanych przedsięwzięć IBA).

W pierwszej tabeli dotyczącej *przedmiotu* przekształceń wyszczególniono następujące pozycje: lokalizacja (charakterystyczne cechy geograficzne, kraina geograficzna, kraj/kraje zaangażowane, ilość krajów, miasta/ powiaty zaangażowane, ilość powiatów, powierzchnia, charakterystyczne wskaźniki); dane demograficzno-ekonomiczne (ludność, gęstość zaludnienia, migracje ludności, wskaźniki ekonomiczne), strukturę przestrzenną regionu, charakterystykę dotychczasowego rozwoju i dotychczasowych przeobrażeń związanych z restrukturyzacją.

W drugiej tabeli dotyczącej *podmiotu* (2) przekształceń określono: charakterystyczne daty; czas trwania (lata); inicjator; forma organizacyjno-prawna; udziałowcy/podmioty współdziałające; partycypacja lokalnych społeczności, lokalnych przedsiębiorców, ośrodków naukowych i szkolnictwa; główne źródła finansowania; napotkane problemy.

Trzecie zestawienie określające podjętą *problematykę* (3) określa: podjęty problem powszechny/tematyka; problem lokalny (regionalny)/przyczyna organizacji IBA w danym

miejscu; charakterystyka degradacji; geneza/przyczyna powstania problemu; wcześniejsze próby rozwiązania problemu/działania poprzedzające daną IBA w danym miejscu; porównywalne przykłady działań.

Czwarte zestawienie: **uwarunkowania zewnętrzne** (4) zawiera: system polityczny; sytuację gospodarczo-polityczną; ostatnie ważne wydarzenia polityczno-gospodarcze; panujące poglądy i frakcje polityczne; poziom postępu globalizacji (między innymi rozwój konkurencyjności globalnej, powiązań handlowo- gospodarczych); rozwój techniki; kondycja gospodarcza, ekologiczna regionu i kraju, kontekst innych inicjatyw i działań planistycznych.

Piąta tabela dotycząca **strategii** (5) zawiera: hasło przewodnie; cel/ambicje; cele operacyjne, analizy, studia oraz przewidziane planowane warianty przedsięwzięcia w sensie przestrzennym, organizacyjnym, finansowym. Zasadne jest przedstawienie haseł przewodnich pięciu kolejnych IBA: IBA Berlin: „*Naprawa miasta - lepsza jakość mieszkania i życia*”; IBA Emscher Park: „*Warsztaty na rzecz przyszłości starych terenów przemysłowych*”; IBA Fuerst Puckler Land: „*Warsztat nowych krajobrazów*”; IBA Hamburg: „*Globalizacja jest testem dla europejskich miast. Jak utrzymać ideę miasta europejskiego - „miasta dla każdego” w planowanym rozwoju miast w XXI wieku?*”; IBA Saksonia- Anhalt: „*Nowe perspektywy dla miast znajdujących się w momentach przełomowych*”, „*Laboratorium, w którym różne narzędzia przebudowy miejskiej są testowane i wdrażane jako wzorcowe*”⁷.

Szóste zestawienie tabelaryczne określające **taktykę** (6) zawiera model i metodę rewitalizacji, w tym: metody delimitacji obszaru działania; struktura działania; organizacja działania; harmonogram działania; elementy innowacyjności i jakości; warsztat - metody, narzędzia planistyczne, organizacyjne, marketingowe i inwestycyjne.

W ostatniej tabeli, dotyczącej **efektu** (7) i jego ewaluacji, znalazły się następujące wyszczególnienia: sukcesy; porażki; nieoczekiwane efekty pozytywne; skutki uboczne; czy dana IBA czerpie wzory z poprzedniej IBA i na ile jest z nią powiązana?; czy dana IBA wytycza ramy kolejnej IBA?

5. Wnioski

Przewiduje się, że z dokonanego zestawienia porównującego pięć kolejnych przedsięwzięć IBA w kategoriach siedmiu **aspektów składowych KPTZ** wynikną wnioski zmierzające do odpowiedzi na **pytania badawcze**. Zdeterminują one prawdziwość postawionej **hipotezy**.

⁷ Teksty z oficjalnych portali internetowych [3,4,5,6], tłumaczenie B. Buława.

Z dotychczas przeprowadzonych *badania* nad *evolucją KPTZ* na przykładzie Międzynarodowej Wystawy Budowlanej IBA wynikają wstępne *wnioski*, iż każda kolejna IBA prezentuje odmienne i nowe podejście do problemów i formułowanie *celów*. Poza innym obszarem/ regionem, będącym przedmiotem wystawy, odmienność polega na każdorazowej redefinicji *koncepcji* przekształceń. *Ewolucja* IBA jako *KPTZ* rysuje się m.in. we wzroście stopnia złożoności podjętych problemów i zagadnień oraz na transformacji z konkretnych działań lokalnych architektoniczno-urbanistycznych do przedsięwzięć celujących w kreowaniu i porządkowaniu nowych *KPTZ*.

Pierwsza IBA, w Berlinie pomyślana jako jednorazowe wydarzenie, okazała się początkiem cyklicznego przedsięwzięcia, w którym słowo „wystawa” znaczy doświadczenie, eksperyment rozgrywający się w autentycznej przestrzeni fizycznej i gospodarczej, przy udziale rzeczywistych społeczności. IBA Berlin podejmowała lokalne, konkretne problemy w skali urbanistyczno-architektonicznej. Kolejna wystawa - IBA Emscher Park, to kompleksowe planowanie w regionie, operujące działaniami punktowymi, m.in. plastycznymi. IBA Fuerst Pueckler Land skupiła się na odzyskiwaniu i reformowaniu krajobrazu zdegradowanego w skali regionalnej, traktując działania w zakresie architektury krajobrazu jako skuteczną metodę całościowej rewitalizacji. Aktualnie trwająca IBA Hamburg pozornie wraca do lokalnych problemów w skali urbanistycznej, ale za tym kryją się poszukiwania metod „przetrwania” miasta w XXI wieku oraz metod budowania struktur przestrzennych dla społeczeństwa XXI wieku. Celem IBA Saksony Anhalt jest już nie tylko odpowiedź na lokalne/regionalne problemy. Miasta regionu stworzyły sieć współpracy celującą w wypracowanie wzorcowych metod działania, wymianę doświadczeń, budowanie wiedzy o aktualnych metodach, narzędziach rewitalizacji, adekwatnych do realiów globalizacji.

6. Zakończenie

Ewolucja IBA to kompendium rozbudowanej wiedzy, której zastosowanie w praktyce okazało się bardzo skuteczne. Są to doświadczenia aktualne w czasie i najbliższe Polsce pod względem przedmiotu działań i warunków, w których się rozgrywały. Postrzeganie przykładów IBA przez pryzmat przydatności i adekwatności do warunków polskich może mieć duże znaczenie dla trafności i skuteczności podjętych działań *przekształceń terenów zdegradowanych* w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

1. „Odnowa Miast. Doświadczenia Brytyjskie i Francuskie oraz Wybrane Materiały Urzędu Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast”, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej Oddział w Krakowie, Kraków 2000.
2. „Podręcznik Rewitalizacji. Zasady, Procedury i Metody Działania Współczesnych Procesów Rewitalizacji”, GTZ Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit, Warszawa 2003.

Oficjalne portale internetowe:

1. www.iba-hamburg.de; 01, 04. 2008 (portal IBA Hamburg).
2. www.iba-stadtumbau.de; 01, 04. 2008 (portal IBA Stadtumbau Sachsen-Anhalt 2010).
3. www.iba-see.de; 01, 03. 2008 (portal IBA Fuerst Pueckler Land, Łużyce).
4. www.iba.nrw.de; 01, 03. 2008 (portal IBA Emscher Park, Zagłębie Rury).